

***DEĞERLENDİRME RAPORU**

Av. Kerem Dikmen

TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNDEN MEZUN OLAN TRANSLARIN, CİNSİYET GEÇİŞ SÜRECİNİN ARDINDAN ÜNİVERSİTE BELGELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ TALEPLERİNE ÜNİVERSİTELERİN YAKLAŞIMI

MART 2021

TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNDEN MEZUN OLAN TRANSLARIN, CİNSİYET GEÇİŞ SÜRECİNİN ARDINDAN ÜNİVERSİTE BELGELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ TALEPLERİNE ÜNİVERSİTELERİN YAKLAŞIMI

Kişinin cinsiyet kimliği, kişinin varoluşsal yönünü gösterir. Buna karşın düzenlemeler çoğu zaman ikili cinsiyet sistemini benimseyerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla, doğumda atanan cinsiyetin, kişinin kendini duyumsadığı cinsiyet kimliğinden farklı olması halinde ikili cinsiyet sistemi translar açısından bir sorun yumağına dönüşmekte, kamusal politikalar ve yasal boşluklar çoğu zaman kişi özelinde hak ihlallerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de modern anlamda nüfus kayıtlarının tutulması için 1830’da kurulan Ceride Nezaretine işaret edilmekte ve bu tarih aynı zamanda nüfus kayıtlarıyla ilgili genel müdürlüğün kuruluş tarihi olarak nitelenmektedir.¹ Ne var ki cinsiyet kimliğinin nüfus kaydına yansımaları ve kişinin doğumda atanan cinsiyetin yarattığı hapis halinden kurtulması için ilk yasal düzenleme için 1988’e kadar beklemek gerekmiştir. 4 Mayıs 1988 tarihinde, yürürlükteki Medeni Kanun’un 29. maddesine eklenen bir fıkra ile ilk kez nüfus kayıtlarındaki cinsiyet hanesinin ne şekilde yeniden düzenleneceği açıklanmıştır.²

Günümüzde ise cinsiyet uyum sürecinin nüfus kaydına yansımaları için Türk Medeni Kanununun 40. maddesindeki koşulların karşılanması gerekmektedir.³ Kişiyi cerrahi bir müdahaleyi zorunlu kılması, kimlikle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen üreme yeteneğinden yoksunluğu sonuç olarak bir şart olarak getirmiş olması yani kişilerin hormonal ve genital yapılarına da müdahale etmesi, 18 yaşından sonra cinsiyet geçişinin talep edilebiliyor olması ve bir yargılama prosedürüne tabi tutulması ihlal alanının temel taşlarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte başkaca bir başvuru yönteminin olmaması nedeniyle cinsiyet kimliklerini nüfusta tescil ettirmek isteyen translar açısından tek yöntem budur. 2018, 2019 ve 2020 yıllarında Türk Medeni Kanun’un 40. maddesi uyarınca açılan ve karara bağlanan dava sayıları 06.01.2021 tarihinde Adalet Bakanlığına bilgi edinme hakkı bağlamında sorulmuştur. Ne var ki raporun yazım aşamasında Bakanlık tarafında verilmiş bir yanıt bulunmamaktadır. Aynı bilgi başka bir araştırma için 19.01.2019 tarihinde Bakanlığa sorulduğunda özel araştırma gerektirdiği gerekçesiyle bilgi verilmemiştir.

Geçiş sürecinin nüfus kayıt aşaması için getirilen bu zorlukların aşılması maalesef translar açısından bütün sorunların çözülmesi demek değildir. Bir sistematığın geliştirilememiş olması nedeniyle,

¹ <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>

² <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=743&MevzuatTur=5&MevzuatTertip=3>

³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

kişinin eski nüfus bilgilerine göre düzenlenmiş olan ve hala kullanılagelen bazı temel belgeler, yeni kimlik bilgilerine göre yeniden düzenlenmemektedir. Bu da aslında kişinin ait olmadığı bir cinsiyet ya da ismin güncel olarak üçüncü kişilerin bilgisine sunulmasına neden olmakta, sonuç olarak özel hayata dair bilgilerin kişinin iradesi dışında alenileşmesine yol açmaktadır.

Özellikle kişinin mezuniyeti sırasında kendisine verilen lise veya üniversite diploması veya transkriptler ya hiç değiştirilmemekte ya da eski kimlik bilgileri ortadan kaldırılmaksızın bu belgeler üzerinde değişiklikler şerh düşmek yoluyla yansıtılmaktadır. Bu da kişinin iş başvurusunda, mezuniyet durumu ile not durumunun belgelendirilmesini gerektiren kimi başvurularda veya hiçbir yere başvurusu gerekmesek bile işyerinde bu tip belgeleri görünür biçimde sergilemek istediğinde geçmişe ilişkin bu bilgilerin üçüncü kişiler tarafından bilinmesi sonucunu doğurmaktadır.

Kamu idaresinin parçası olan üniversitelerin normal koşullarda yapması gereken açıktır: Mezun öğrencilerin diploma, transkript gibi her zaman için güncel olarak kullanılan temel belgelerin; tıpkı ehliyet, nüfus cüzdanı veya pasaport gibi belgelerde olduğu gibi basit ve yalnızca başvuru ile yetinilerek değiştirilmesi gerekir. Bunu yaparken, düzenlenen yeni belgelerle ilgili olarak eski bilgilere şerh veya kayıt düşme yoluyla herhangi bir atıfta bulunulmamalı ve özel hayata ilişkin bu kişisel bilgilerin kişilerin iradeleri dışında hiçbir biçimde üçüncü kişilerle paylaşılmamalı veya yukarıdaki bazı örneklerde olduğu gibi trans kişiler güncel olmayan bilgileri kullanmaya zorlanmamalıdır.

Türkiye Cumhuriyetçi merkezîyetçi bir yönetim yaklaşımıyla yönetilse de parlamenter sistem döneminde olduğu gibi bugün de üniversiteler tüzel kişiliğe sahip kamu idareleridir. Bu bakımdan kendi yetki alanlarında üst normlara aykırı olmayan genel düzenlemeleri, yönetmelik veya yönergeler yoluyla yapabilmekte, kişiler içinse bireyselleştirilmiş işlemler yapmaktadırlar. Hal böyle olunca mezun translar açısından belirli bir standardın bulunmadığı görülmektedir. Zira üst norm niteliğindeki Yükseköğretim Kanunu da birey ve hak odaklı değil, toplum ve ödev odaklıdır. Özellikle "Amaç" başlıklı dördüncü maddesi, devletin üniversiteler kanalıyla toplumu şekillendirme yöntemi hakkında rehber niteliğindedir. Bireyi toplum karşısında zayıf kılan bu yaklaşım sonuç olarak bireysel hak ve özgürlükleri odağa almamakta, üniversitelere de düzenleyici işlemlerini bu doğrultuda yapması yönünde bir çağrıda bulunmamaktadır. Birey haklarını, kendince tarif ettiği toplumsal ihtiyaçlar ve gereklilikler karşısında gözetmemektedir. Kişi haklarını güvence altına almamakta, bu haklara ilişkin yasa düzeyinde güvence sağlamaması nedeniyle de bu hakların, sahipleri tarafından erişilebilir kılınmasında sorumluluğu üniversite yönetimlerine bırakmıştır. Sonuç olarak mezun translar açısından farklı üniversitelerin farklı uygulamalarının olduğu görülmüştür.

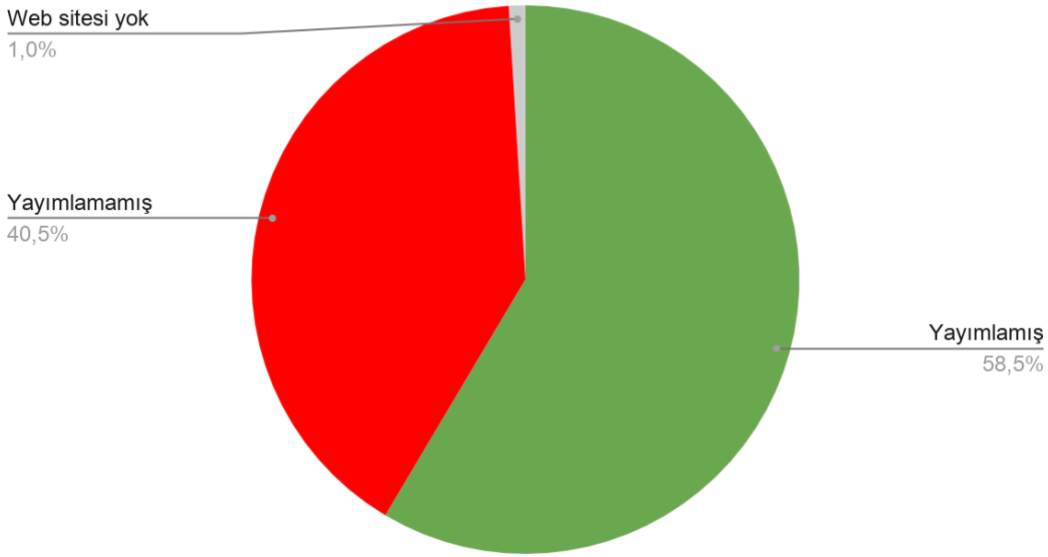
Bu farklılık bireyleri olduğu kadar alanda çalışan insan hakları savunucuları için de bir zorluktur. Danışmanlık verenler açısından veya deneyim aktarımı yapanlar açısından bütün üniversitelerin bilgisine sahip olma ihtimali bulunmamaktadır. Aynı şehirdeki üniversiteler bile farklı uygulamalar içindedir.

Bu çalışma kapsamında üniversitelerin mezun trans öğrencilerinin temel kayıt ve belgelerinin değiştirilmesi taleplerine nasıl yaklaştıklarının resmi çekilmeye çalışılmıştır. Çalışma sırasında öncelikle üniversite bazında düzenlenmiş yönetmelik ve yönergeler ya üniversite internet

sitelerinden ya da elektronik kamu bilgi yönetim sistemi⁴ üzerinden indirilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenlemelerde üniversitelerin mezun trans öğrencilerinin diploma değişikliği taleplerine ne şekilde yanıt verildiği gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Ancak üniversitelerin bir kısmının ne kendi internet sitelerinde ne de kamu bilgi yönetim sistemi üzerinde konuya ilişkin yönerge veya yönetmeliği mevcuttur. Bu durumdaki 84 üniversiteye ise 19, 20, 21 Kasım 2020 tarihlerinde kendi internet sitelerindeki formlar yoluyla veya Yüksek Öğretim Kurumu ile kendi internet sitelerinde yer alan iletişim elektronik posta adresleri üzerinden bilgi edinme başvuru dilekçeleri iletilmiştir.

Yönetmeliklerin İnternet Sitelerinde Kamusallaştırılması

Üniversitelerin, öğrencilerine ilişkin bilgiyi kamusallaştırmaması temel bir sorundur. Diploma, transkript gibi mezuniyete ilişkin temel bilgilerin rahatça erişilebilir olması gerekmektedir. Bu anlamda bilgi paylaşmama halinin kendisi bir ihlal zemini doğurmaktadır.

İnternet sitesinde veya sistemde yönerge, yönetmelik paylaşmadığı için kendisinden bilgi talep edilen üniversitelerin 37'si kanuni süresi içinde bilgi edinme başvurusuna yanıt vermemiş, bunun üzerine bunlara 05.01.2021 tarihinde yeni bir e- posta atılarak 60 günlük süre içerisinde yanıt vermemeleri durumunda idari dava açma süresinin başlayabileceği hatırlatılmıştır. Bunun ardından bir kısmı geri dönüş yapmıştır. Raporun yazım tarihinde 19 sayıda üniversite hala bilgi paylaşmamaktadır. Bu durum tek başına bilgi edinme hakkının inkarıdır ve bir hak ihlalidir, bu yönüyle Kaos GL yıllık insan hakları raporuna da yansıtılacaktır. Bununla birlikte yanıt verilmemesi, yanıt vermeyen üniversitenin mezuniyetten sonra değişen kimlik bilgilerine göre diploma

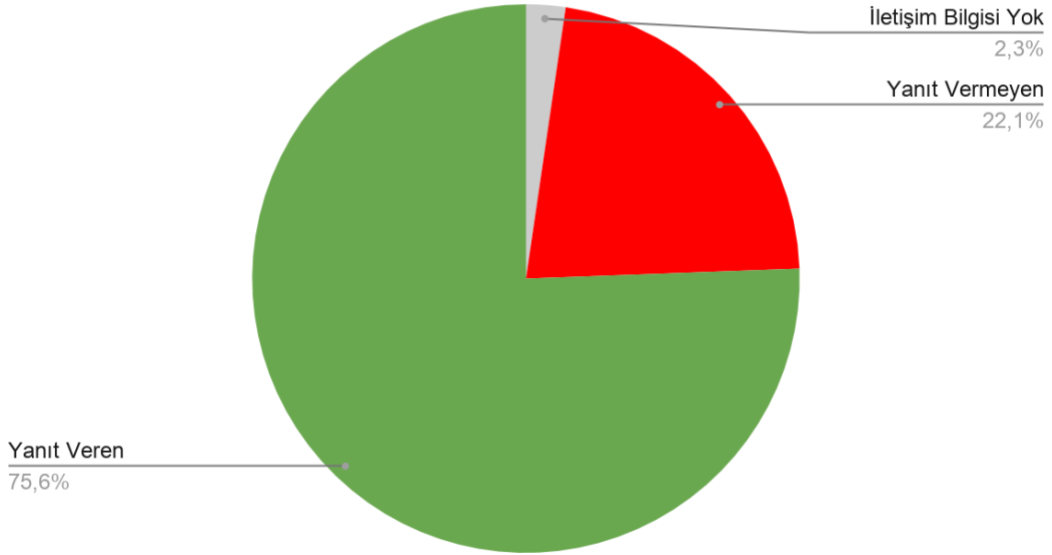
⁴ <https://kms.kaysis.gov.tr/?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

düzenlenmesinin istenmesini reddettiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiş ve bu şekilde kayda geçmiştir.

YÖK veri tabanına göre Türkiye’de faal 205 üniversite vardır.⁵ Bunlardan ikisinin internet sitesi olmadığı gibi veri tabanında kayıtlı iletişim posta adresleri de yoktur. Bu iki üniversite yani Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi’ ne ilişkin bilgi kaynağına bu nedenle ulaşılamamıştır.

İnternet sitesinde yönerge, yönetmelik paylaşmayan üniversiteler kişilerin bilgiye erişim haklarını bu tutumlarıyla ihlal etmektedir. Öte yandan kamusal bir değer taşıyan bu bilgilerin, bu rapor örneğinde olduğu gibi, toplumun bilgisine sunulmasını bu belgeleri internet sitesinde paylaşmayarak engelleme, ifade özgürlüğünü de haksız şekilde sınırlamaktadır.

Bilgi Edinme Başvurusuna Yanıt Durumu

Üniversitelerin mezun trans öğrencilerine dönük düzenlemelerinde rutin uygulama olmadığı dikkat çekmektedir. Kendisiyle yazışma yapılan üniversitelerden bazıları bilgi edinme başvurularını bireysel bir dava sürecinin başlangıcı olarak yorumlamış, bazıları ise bu konuda bir düzenlemenin zaten bulunmadığını zira üniversitelerin yeni kurulduğunu belirtmişlerdir.

Belirli bir talep gelmemesi gerekçesiyle bu konuda bir düzenleme yapma gereği duymaması, üniversitelerin trans haklarına ilişkin politika üretme konusundaki kamusal yükümlülüğün gözetilmediğini göstermektedir. Öte yandan üniversiteler bir yandan trans kapsayıcı bir yaklaşımla düzenlemeleri hayata geçirmemişken diğer tarafta ikili cinsiyet sisteminin sonucu olan cis-heteronormatif düzlemi kendi görev ve yetki alanlarına taşımıştır.

⁵ <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>

Yapılan yazışmalar ve incelemeler üzerinden ulaşılan sonuçlara göre mezuniyet sonrası diploma ve diğer belgelere ilişkin yeniden düzenleme taleplerine üniversitelerin yaklaşımı şu şekilde kategorize edilebilir.

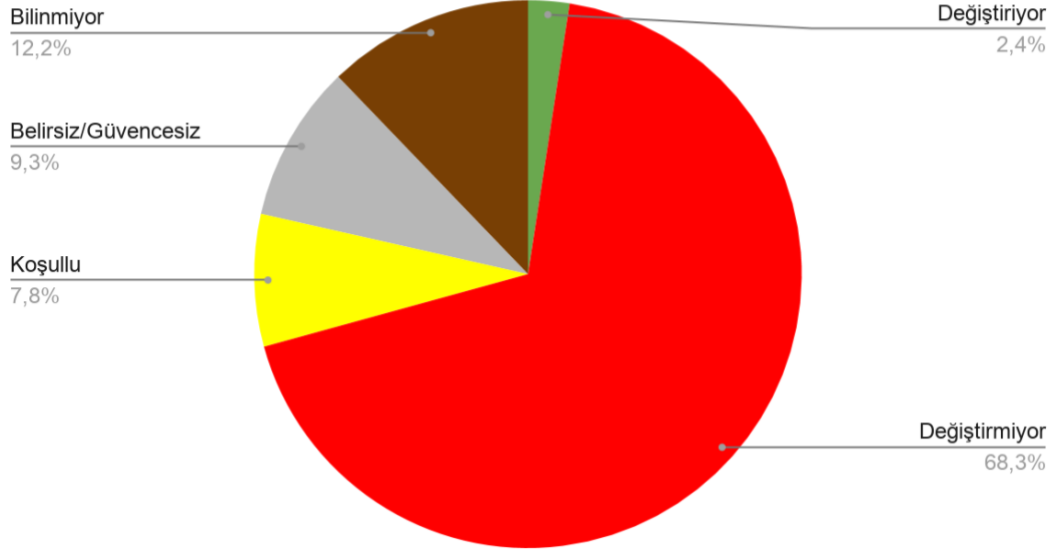
- Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini hiçbir koşulda karşılamayanlar
- Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini koşullu karşılayanlar
- Bu alanı uygulayıcıların tasarrufuna terk ederek belirsiz ve güvencesiz bırakanlar
- Belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini karşılayanlar
- Bilinmeyenler

Hiçbir koşulda talepleri karşılamayanlar ve belgelerin yeniden düzenlenmesi taleplerini koşulsuz kabul edenler açısından durum standarttır. Taleplere koşullu olarak olumlu yanıt verenler ilke olarak yeni kimlik bilgilerine göre diploma düzenleseler de diplomanın arka veya nadiren ön yüzüne ikinci nüsha olduğu veya ilaveten mahkeme bilgisi de eklemektedirler.

Belirsiz bırakan üniversiteler genel olarak hakları güvence altına alan düzenlemeleri hayata geçirmeyip, inisiyatifi büyük ölçüde uygulayıcılara bırakmaktadır. Kimisi yönergede belgelerin yeniden düzenlenmesine ilişkin içerik bulunmamasını gerekçe göstererek bu tür taleplerin reddedileceğini bildirmekte, kimisi üniversite senatosunun bu konuda karar alabileceğini belirtmekte, kimisi YÖK Kanununda engelleyici bir hüküm bulunmaması nedeniyle talebin karşılanabileceğini bildirmekte, kimisi bir yanıt oluşturmamaktadır. Bunların hepsinde uygulayıcının değişmesi, yani sorumlu memur veya amirin değişmesi durumunda uygulamanın da değişeceği görülmektedir. Gene “belirsiz” alanda kalan üniversitelerin önemli kısmında kayıtların geriye dönük düzenlenmesi talepleri fiilen olumlu karşılanmaktadır. Veya yönerge aslında buna izin vermemesine rağmen üniversite içi uygulama geliştirilmiş ve talepler olumlu karşılanmıştır. Bu da temel hakkı uygulayıcının takdirine bırakmakta, böylece mezun transları güvenceden yoksun kılmaktadır. Bu belirsizlik aynı zamanda bilgi erişimini zorlaştırmakta, kişilerin cinsiyet kimliklerine uygun bir kişisel kayıt elde etme hakkını engellemektedir. Dolayısıyla son aşamada belirsizlik halini taleplere olumsuz yanıt verildiği şeklinde yorumlamak uygun olacaktır.

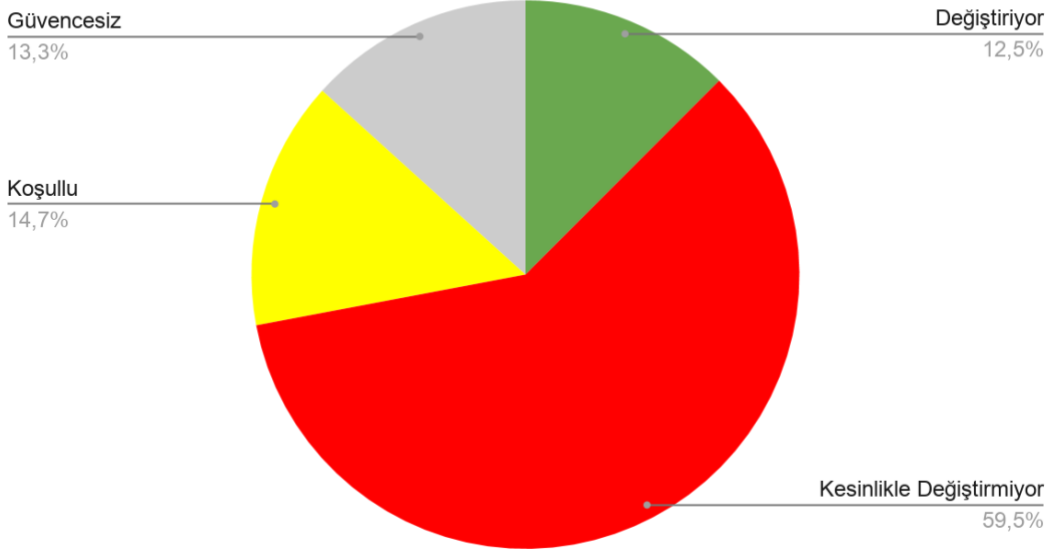
Bilinmeyenlerse hiçbir surette yönetmelik, yönerge yayımlamayıp, bilgi edinme başvurularına da yanıt vermeyenlerden oluşmaktadır. Yanıt vermeme hali zaten bir hak ihlalidir zira hem bilginin kamusallaştırılması için ifade özgürlüğünün kullanımı önünde fiili bir engele dönüşmekte hem de bilgiye erişim hakkını da engellemektedirler. Bilinmeyenleri de son aşamada taleplere olumsuz yanıt verildiği şeklinde yorumlamak uygun olacaktır.

Belge Değişiklik Taleplerine Üniversitelerin Yaklaşımı

Görülebileceği üzere üniversitelerin yalnızca %3,9'una tekabül eden sekizi, koşulsuz olarak mezun trans öğrencilerin geçiş süreci sonrasındaki kimlik bilgilerine göre yeniden diploma düzenlemektedir. YÖK istatistiklerine göre 2019-2020 eğitim öğretim yılında ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına kayıtlı toplam öğrenci sayısı 7.940.133'tür.⁶ Örgün eğitime devam eden (ikinci öğretimler dahil) toplam öğrenci sayısı ise 1.870.166'dır. Yukarıdaki grafik üniversite bazlı değil kayıtlı öğrenci bazlı oluştursa aşağıdaki gibi olmaktadır.

Örgün Öğretimde Türkiye Geneli Öğrenci Sayısına Göre

⁶ <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Türkiye’de yüksek öğretimde örgün eğitime devam eden (ikinci öğretimler dahil) toplam öğrenci sayısı belirtildiği gibi 1.870.166’dır. Açık/Uzaktan eğitim kapsam dışı bırakılmıştır. Zira istatistiki bir veri olmasa da bu öğretim türleri genel olarak ikinci bir üniversite diplomasına sahip olma saikiyle tercih edilmekte, eczacılık, tıp, hukuk, öğretmenlik, mühendislik gibi meslek odaklı programları içermemektedir. Dolayısıyla 4.199.081 öğrenciyi kapsayan bu öğretim türünü genel istatistiğe dahil etmek, diploma değişikliği talebine olumlu yanıt veren Anadolu Üniversitesinin 3.438.142 öğrencisi bulunduğu göz önüne alındığında yanıltıcı bir algıya sebep olacaktır. Bu nedenle açık/uzaktan eğitim kapsam dışında bırakılmıştır.

Bazı üniversiteler çok sayıda öğrenciyi kaydedebilirken bazı üniversiteler yeni veya kontenjanlarının sınırlılığı nedeniyle az sayıda öğrenci kaydedebilmektedir. Kayıtlı öğrenci sayısına göre oranlama yapıldığında yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere eğitimi devam eden ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin yalnızca %15,5’i, mezuniyetten sonra cinsiyet uyum sürecini nüfus kayıtlarına yansıttıktan sonra diplomalarını değiştirme olanağına sahiptir.

SONUÇ

Anayasanın 10. maddesi herkesin yasa önünde eşitliğini güvence altına almaktadır. Yükseköğretim mevzuatında engelleyici bir hüküm bulunmamasına rağmen üniversitelerin sayı bakımından %67,8, kayıtlı öğrenci sayısı bakımından ise %59,5 gibi ezici bir çoğunluğu, cinsiyetin yasal olarak tanınmasını takiben nüfus kaydında gerçekleşen değişiklikleri temel mezuniyet belgelerine yansıtmayarak hak ihlaline neden olmaktadır.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, geçiş sürecini tamamlayan kişilerin doğum kayıtlarının resmi belgelere yansıtılmamasını hak ihlali olarak görmekte, bunun, kayıtlara düşülen şerhlerle gerçekleştirilmesini ise yeterli bir önlem olarak görmemektedir [(Rees vs. Birleşik Krallık, 9532/81), (B. vs. Fransa, 13348/87)]. Kaldı ki bu kararlar yalnızca kayıtlara ilişkin kararlar olup, cinsiyet kimliğinin tanınmasına ilişkin çok sayıda karar, konuyu özel hayata saygı yükümlülüğü içerisinde ele almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi dahil uluslararası antlaşmaları kanun gücünde gören hatta temel hak ve özgürlüklere ilişkin usulüne uygun yürürlüğe konan uluslararası antlaşmalarla kanunların çelişmesi halinde antlaşmaya üstünlük tanıyan 90. maddesi göz önüne alındığında, cinsiyet kimliğine ilişkin onaylanmış uluslararası antlaşmaların hak alanının daha geniş bir özgürlük alanı açtığı rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte zaten Anayasanın 17. maddesi kişinin manevi varlığının korunmasını ve geliştirilmesini bir hak olarak düzenlemiş, 20. maddesi özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığını vurgulamıştır. İdari yargı, özel bir düzenleme olmaması halinde anayasanın doğrudan uygulamaktadır ki Yüksek Öğretim Kanununun bu alanda bir düzenlemede bulunmadığı yani geçiş sürecinin tamamlayanların geriye dönük kayıt düzenleme talepleri önünde kanuni bir düzenleme olmadığı ortadadır. Bu durumda üniversitelerin, kendilerini kanun düzeyinde kısıtlayan hiçbir düzenleme yokken iç yönergeleriyle engeller yaratması, doğrudan bir anayasal hak ihlali de olmaktadır.

TAVSİYELER

A. KAYITLARI GERİYE DÖNÜK KOŞULSUZ DÜZENLEYEN VE BUNU YÖNERGELERİNE YANSITAN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversiteler hem kayıtları güncel kimlik bilgilerine göre düzenlemekte hem de bunu yönerge veya yönetmeliklerine yansıtmaktadırlar. Bu vasıfta toplam beş üniversite vardır ve bunların öğrenci sayısı 233.706'dır. Bunların yönerge, yönetmelik gibi düzenleyici işlemleri ve uygulamaları, araştırma konusu hak bakımından üniversite trans kapsayıcıdır. Bu üniversitelerin bu bilginin bilinirliğini arttırması ve bu imkandan öğrencileri haberdar etmesi gerekmektedir.

B. KAYITLARI GERİYE DÖNÜK KOŞULLU OLARAK DÜZENLEYEN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversitelerin güncel kayıtların geriye doğru yansıtılmasına ilkesel olarak karşı duruşları yoktur. Bununla birlikte diploma arka yüzünde mahkeme bilgisi belirtme, ücret talep etme gibi koşullar bulunmaktadır. Diplomaların gerçekliği artık YÖK veri tabanından sorgulanabildiği için sahteciliğe önlem olarak geliştirildiği anlaşılan arka yüze şerh edilme uygulaması artık güncel bir ihtiyacı karşılamamaktadır. Bu üniversitelerin söz konusu koşulları ortadan kaldırması gerekmektedir. Öte yandan bunu değiştirmekle yetinmeyip, yönerge ve yönetmeliklerini bu güvenceyi açıkça tanımlayacak şekilde değiştirmeleri gerekmektedir.

C. KAYITLARIN YENİDEN DÜZENLENMESİ TALEBİNİ REDDEDEN ÜNİVERSİTELERE

Bu üniversiteler sistematik olarak özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkını ihlal etmektedirler. Zira mezuniyetten sonra geçiş sürecini tamamlamış transların diploma, transkript gibi belgelerinin değiştirilmemesinde hiçbir kamusal yarar bulunmamaktadır, bunun özellikle dokümanların dijitalleştiği, doğrulama metotlarının kolaylaştığı ve yaygınlaştığı çağımız teknolojik olanakları ele alındığında meşru bir amacı bulunmamaktadır.

Üstelik üst norm olan Yüksek Öğretim Kanununda bu yönde bir yönlendirme yoktur, dolayısıyla müdahale, kanunilik unsurunu da taşımamaktadır.

Bu üniversiteler bir an evvel yönergelerini değiştirmeli, yönerge olmayanlarsa bu tür talepleri karşılayacağını kamuoyuna duyurmalıdır.